

DE TE FABULA NARRATUR

– Gyalog a baloldalon
Losoncz Márk filozófussal

„Túl hosszú! Az olvasó megriad ettől a szövegtengertől, Márk... S kérlek, óvatosabban fogalmazz, az isten szerelmére! Rendben, a Gerusija és a *Stvar* szelíd bemutatása járható út, de így megfricskázni a Đindícről alkotott mítoszt, bírálni a neoliberais diskurzust, pár mondatban „elintézni” a szerb és a vajdasági magyar nacionalizmust...? Kell ez nekünk?! Ki fogja ezek után elolvasni a Tito politikáját újraértelmező részt, a szerbiai és a magyarországi egyetemfoglalások dicsérő kritikáját? Ráadásul a LE A VÖRÖS BURZSOÁZIÁVAL szavakat nyomtatott nagybetűkkel szedtük... Nem lesz ebből baj? Mi sül ki ebből az interjúból, Márk?”

Orrvérzésig a Vardartól a Triglavig

Mi indokolta a Gerusija elméleti csoport létrejöttét?

A Gerusiját 2005-ben hozták létre újvidéki filozófia szakos diákok, mindenekelőtt azért, mert elégedetlenek voltak az avittas egyetemi oktatással – amelyben az unalmas, a jugoszláv praxisfilozófia által közvetített akadémiai hegelianizmus keveredett az elnagyolt filozófiatörténeti sémákkal –, és egyáltalán: Újvidék elviselhetetlen szellemi sivárságával. Szükség volt egy közösségre, egy oázisra. Meg kellett teremteni, mégpedig az egyetem falain kívül, alternatív terekben. Ennyiben tehát a Gerusijában már kezdettől fogva megtalálható a felforgatás, és a hivatalos szereplők, a fura urak soha nem nézték jó szemmel, amit csinálunk, akadt is ebből baj bőven, és ez csak fokozódik... Ugyanakkor kezdetben nem volt nyilvánvaló, hogy a csoport radikális társadalomkritikai vállalkozássá ala-

kul, csak visszatekintve látható, hogy ez a tendencia voltaképpen már az elejétől jelen volt. Az első generáció (amelynek utolsó mohikánja éppen a csoport névadója, Saša Hrnjez – aki, noha évek óta Torinóban él, mindmáig a *Stvar* szerkesztőségének egyik legaktívabb tagja és olasz kapcsolataink ápolója) olyan szerzőket olvasott, mint Merleau-Ponty, Lacan vagy Foucault... Olvastak a Duna-parton, filmszemináriumot tartottak, vagy, mondjuk, elutaztak Dubrovnikba. A tevékenységeik köre (konferenciák, szemináriumok, kiadványok) már ekkor is az egész Balkánra kiterjedt. Jomagam 2007-ben kerültem kapcsolatba a Gerusijával, életem első konferenciáján, amely a szubjektivitásról szólt, s csodálkozva vettem tudomásul, hogy öt országból érkeztek vendégek. Nemrégiben újraolvastam néhány interjút az akkori időkből, érdekes megfigyelni, hogy a társadalombírálat sokaknál fontos szerepet játszott, csak éppen még nem csapott át fogalmilag pontosan kiélezett rendszerkritikába. 2008-ban Ljubljanában a *Delavsko-punkerska univerza* (Munkás-Punk Egyetem) rendezésében viszont sor került az azóta már kultikussá vált *Prvomajska šola* („május elsejei iskola”) első összejövételére, amelyen a Gerusija megannyi tagja részt vett; közben a diákmozgalmak egyre radikálisabbá váltak Szerbiában meg a környező országokban, és a csoportunk visszafordíthatatlanul politikai irányt vett... Ebben a tekintetben nem vagyunk egyedülállók, hiszen az egész posztjugoszláv térségben, „a Vardartól a Triglavig” hasonló változások zajlottak le. Természetesen szó sincs pusztán divatról, a *Zeitgeist* merő szeszélyéről. A dolgok inkább visszatértek a normális kerékvágásukba, a kapitalizmus ismét megteremti az ellenkultúráját, ellentársadalmát, ahogyan létezése során mindig meg is teremtette, egy lélegzetvételnél szünetet leszámítva. Felnőtt az előítéletektől kellő mértékben mentes generáció, és most újragondolja a világot, azaz mindent. És ezt közösségben teszi, Újvidéken történetesen a Gerusijában.

Merleau-Ponty, Lacan és Foucault-t említéd, de ehhez, a Gerusija által szervezett előadássorozat, az Uvod u radikalne teorije (Bevezetés a ra-

dikális elméletekbe) programját megtekintve, bátran hozzávehetjük Roland Barthes, Alain Badiou vagy éppen Jacques Rancière nevét. A francia filozófiai iskola mennyiben határozta meg a Gerusija eszméjét?

Talán túlzás „francia filozófiai iskoláról” beszélni, hiszen nagyon is különböző, eltérő ösvényeken haladó szerzőkről van szó, de kétségtelen, hogy a huszadik századi francia gondolkodásban van egy lényegi többlet, aminek révén számot tarthat a miénkhez hasonló csoportok érdeklődésére. Először is, a francia filozófus és szociológus, Pierre Bourdieu kifejezésével élve, a „totális értelmiségi” folytonos érintkezésben van a gondolkodás nem-filozófiai formáival: a politikával, a szerelemmel, a tudománnyal, a művészettel. Sőt, a filozófia bizonyos értelemben csak ezek derivátuma. Nem véletlenül mondja Deleuze sem, hogy a fogalmak teremtésére nem egy bensőséges, meditatív merengés nyomán kerítünk sort, hanem valamely, a világ által előidézett, egy erőszakos esemény okán. A filozófia válaszadás, továbbgondolás. Maga a francia filozófus gyakran az akadémiai szférán kívül, vagy legalábbis annak csak a margóján ténykedik, netalán alternatív egyetemet alapít Párizsban, a nyilvánosság előtt pedig a rendszerellenes tüntetések militáns orátoraként vagy inventív drámaíróként is ismert. A gondolkodás az ő számára semmiképpen nem elvont tevékenység, hanem az egész egzisztenciát magával ragadó praxis. Márpedig a Gerusija is orrvérzésig jelen kíván lenni a mindennapi életben, egyfolytában olyan formákkal kísérletezünk, amelyeket az akadémiai közeg nem tűrne meg, és egyáltalán: kívül akarunk maradni a sematikus tudományipar kvantifikáló, értékelő, pontozó, haszonoptimalizáló konformitásán, amely bosszantóbb, mint valaha. A Gerusija a francia gondolkodókhoz hasonlóan be kíván avatkozni a politikába, nem szeretne pusztán külső szemlélő, kommentátor maradni. Úgy vélem, ez jelenti számunkra a legnagyobb kihívást, számos terünk van... De túlzás lenne frankomán hajlamról beszélni, hisz a Gerusijának jelenleg csupán egy német orientáltságú alcsoportja

van (germanofil csoportnak becézzük), a legutóbbi számunkban pedig egyetlen francia szerzőtől sincs szöveg.

A felsorolásodból ugyanakkor kimaradt egy nagyon fontos név, Louis Althusseré, aki mellesleg az általad említett Badiou és Rancière szellemi mentora, illetve a többiek beszélgetőtársa volt. A „marxizmus reneszánsza” Szerbiában a belgrádi székhelyű, de nemzetköziszerkesztőségigárdával rendelkező, részben művészetelméleti kiadványként működő *Prelom* folyóirattal kezdődött el, 2001-ben. A folyóirat már a nevében is althusseriánus (a „prelom” a francia „coupure” fordítása, azon terminusé, amelyet Althusser a francia tudományfilozófia nyomán használt), és számos írásban szembesülhetünk Althusser fogalmi eszköztárával. Ennek több oka lehet. Globális szinten észlelhető ugyan egy rendkívül intenzív Althusser-újraolvasás (különösen a hispán-luzitán országokban – részben persze a közismertté vált tanítványok hívják föl a mesterre a figyelmet), ám Szerbiában a szlovén gondolkodók befolyása is meghatározó, mindenekelőtt a briliáns hármasé, Rastko Močniké, Mladen Dolaré és Slavoj Žižeké, akik nagy előszerezettel hivatkoznak Althusserre. Lényeges, hogy Althusser nem csupán a Budapesti Iskola szemében volt szálka, hanem a meglehetősen hasonló forrásokra támaszkodó jugoszláv praxisfilozófia szemében is, egészen egyszerűen sztálinistának minősítették (kissé megmosolyogtató volt látni nemrégiben, hogy a praxisfilozófusok közül a leginkább baloldalinak megmaradt Zagorka Golubović a Belgrádban vendégeskedő Étienne Balibarnak, a szakadár Althusser-tanítványnak ma is egykori mestere antihumanizmusát rója föl). Althusserre hivatkozni ebben a térségben annyit tesz, mint valami egészen más művelni ahhoz képest, amit a polgári eszményeknél megragadó, transzhisztorikus-antropológiai kategóriákkal dolgozó, a kritikai gazdaságtant, a kapitalizmus strukturális bírálatát többnyire elhanyagoló jugoszláv praxisfilozófusok műveltek. Szerbiában ennek politikai üzenete is van, hiszen az itteni, központi szerepet betöltő praxisfilozófusok nacionalisták

lettek (illetve egy töredékük liberálissá vedlett). Althusser természetesen számos meglátása miatt fontos: sok tekintetben meghökentető ideológiaértelmezése és *A tőke* újszerű elemzése miatt, a szubjektivitás, a struktúra és az absztrakció fogalmainak újragondolása okán – ez persze jelentős változásokon megy át az althusseri életműben –, az elmélet helyzetének tematizálása, spinozizmusa, illetve a lacaniánus pszichoanalízissel folytatott párbeszéde révén... Mindezek fényében már nem olyan meglepő, hogy folyóiratunk, a *Stvar* mellett mindig szerepel egy althusseri kifejezés is: „Časopis za teorijske prakse”, azaz „az elméleti gyakorlatok folyóirata”.

Radikális gyakorlatok

Immár a Stvar negyedik számát adtátok ki, a folyóiratban Žižek, Badiou, Antonio Negri, Terry Eagleton és mások írásait is közöltétek már. Milyen szerkesztéspolitikát követtek?

A mai szerkesztéspolitikára sok hónapnyi vita és egyeztetés során alakult ki. Miután a Gerusija kifejezetten radikális társadalomkritikai csoporttá vált, nem lehetett folytatni a kezdeti, megbocsáthatatlanul eklekti-

kus módszert. A karakterisztikusabb és átláthatóbb szerkesztéspolitikára már csak azért is szükség volt, mert időközben létrejött az, amit egymás között csak a Gerusija „belgrádi frakciójának” nevezünk, a szerkesztőség így négy új taggal bővült (jelenleg tíz tagunk van: négyen Újvidéken vagy a környékén élünk, négyen belgrádiak, továbbá van egy torinói, illetve egy regensburgi szerkesztőségi tagunk). A kiindulópontunk szerint a Gerusija elsődleges feladata a hiánypótlás. Szerbiában a *Prelom* megszűnése óta nem volt olyan folyóirat, amely kifejezetten társadalomkritikai, antikapitalista írásoknak adott volna teret (ennyiben rosszabb volt a helyzet, mint Horvátországban vagy Szlovéniában), úgy véltük tehát, hogy a *Stvar* feladata ennek az űrnek a betöltése. Ma már nem közölnénk olyan írásokat, amelyek egyébként is megjelenhetnének bármely akadémiai vagy más folyóiratban – ez egy rendkívül fontos döntés volt. Nem csupán a kortárs nyugati teoretikusok műveit közvetítjük az olvasóink felé, hanem Kelet-Európa és a posztjugoszláv térség gondolkodóinak az írásait is. Mivel egyáltalán nem kívánunk integrálódni az akadémiai folyóiratok föntebb már szidalmazott rendszerébe, nyugodtan kísérletezhetünk a formákkal, erről a kiáltványok vagy az illusztrációk is tanúskodnak. Mindazonáltal lényeges számunkra, hogy ne a folyóirat legyen az egyetlen orgánus, amelyben megnyilatkozunk. A terveink között szerepel, hogy a honlapunk egy közös virtuális tér megteremtésével összefogja a szerbiai radikális baloldal még mindig túlon túl széttöredezett csoportjait, a blogokat és az aktivista portálokat. Egyúttal olyan brosrák és röplapok kiadását tervezzük, amelyek segítségünkre lehetnek a közvetlenebb politikai küzdelmekben, reményeink szerint a következő ilyen jellegű vállalkozásunk a szerbiai oktatásügyi rendszer és az egyetemek bírálatát tartalmazó brosrára lesz (részben ennek előkészítése a *Stvar* negyedik száma is, amely a kritikai pedagógiáról, a későkapitalizmus és az oktatás viszonyáról, valamint a térség diákmozgalmairól szóló szövegeket tartalmaz).

A gettóhangulattól a radikális rendszerbírálatig

Mik a szerbiai radikális baloldal gyökerei?

Amikor a 2000-es évek elejétől elkezdtek létrejönni a radikális baloldali szervezetek, nem volt mire támaszkodniuk. *Tabula rasa* volt, a semmiből kellett építkezniük. Egy-két szektás jellegű, óbaloldali csoportcskát leszámítva az ezt megelőző évtizedben semmilyen antikapitalista tömörülés nem létezett, a társadalomkritika energiáit lefoglalta a háborúk és a Milošević-rezsim elleni küzdelem, a hatvannyolcasok pedig csaknem kivétel nélkül eltávolodtak egykori álláspontjuktól, megszűnt a folytonosság... Aztán a dolgok megváltoztak. Az évek során létrejött szervezetek (*Crveni, Anarho-sindikalistička inicijativa, Marks21, Crvena inicijativa, Centar za politike emancipacije...*) persze gyakran vitában állnak egymással – ahogy az lenni szokott, meglehetősen heterogén mezőnyről van szó –, ám egyúttal olyan kísérletek is megjelennek, amelyek igyekeznek összefogni legalábbis egy részüket, hogy eltűnjék a gettóhangulat. Kitzsított eretnokségek és a különbségeket átívelő egyesülések, kíméletlen kiközösítések és váratlan társulások... – alig lehet követni az eseményeket. Emellett alternatív blogok (egyre itt is fölhívnam a figyelmet: *Teorija iz teretane*) és kiadványsorozatok színesítik a radikális baloldalt. A Gerusija a Vajdaságban ugyan egyedülálló, de Szerbia egészét tekintve nem üres térben jött létre. Aztán megnyílt a Balkánon korábban is fontos szerepet betöltő *Rosa Luxemburg Stiftung* regionális irodája Belgrádban, amelynek tevékenységét, sőt létét megannyi vádaskodás övezi („már megint a németek”, „külföldi pénzelés”, „Milošević-párti szociáldemokrácia”, „a Soros-realizmus után RLS-futurizmus”). A már említett *Prelom* folyóirat meghatározó volt: egyrészt hatalmas mennyiségű fordítást közölt, másrészt pedig jelentős úttörő munkát végzett a liberális ideológémák bírálatának megkezdésével, Jugoszlávia újragondolásával, a Balkán és a balkanizmus kritikai elemzésével. Az elmondottakkal párhuzamosan, illetve mind-

ezzel összefonódva az elmúlt évtizedben a neoliberalis reformokkal szembeni elkeseredett, védekező ellenállás is jelen volt, elszánt szakszervezetek és más csoportok részéről, amelyről a média jobbra hallgat, külföldön pedig kicsit sem tudnak erről... A Milošević utáni korszakban az emberek számos illúziójuknak mondhattak búcsút, és lehull majd a lepel az Európai Uniónak tulajdonított messiánisztikus szerepről is, amelyben azért egyre kevesebben hisznek. A radikális baloldalnak mifelénk néhány fokkal könnyebb dolga van Jugoszlávia különütasságának köszönhetően, ha mégoly felemás jellegű volt is ez. Mivel a népfőlszabadítás a Vörös Hadsereg segítségével nélkül zajlott le, és az ország viszonylag független úton járt a Szovjetunióhoz képest, a jobboldalnak nehezebb az emancipatorikus eszméket pusztán „judeoruszofil” importárúnak hazudnia. Másfelől az erőszak mindenekelőtt Jugoszlávia szétveretéséhez kötődik, illetve az azt megelőző fasizmushoz, ezekhez viszonyítva a jugoszláv korszak elnyomó volta és mindenféle strukturális bajai ellenére is boldog békeidőnek tűnik... A nyilvános észhasználat itt jóval szabadabb volt, mint más kelet-európai országokban (kifejezetten bolsevikellenes szerzőket is gond nélkül lehetett közölni, a marxizmust lefitymáló Kořakowskitól az anarchistákig bármit kiadtak), és a rendszer bírálatának is sokkal szélesebb mozgástere volt – nagyobb volt a szellemi pluralizmus, mint ma. Azok pedig, akiket kizártak a nyilvánosságból, illetve akiknek korlátozták a tevékenységét, mindenekelőtt a rendszer radikális baloldali bírálói voltak. Csupa olyan tényezőről van szó, ami a mai törekvéseinknek különleges jelentést kölcsönöz...

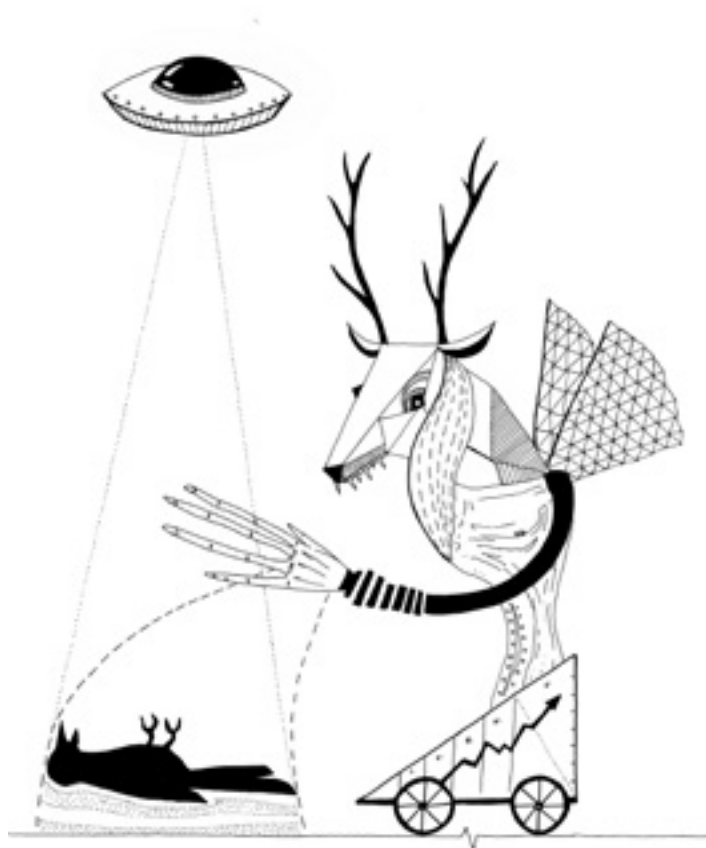
Miként vélekedik a szerbiai radikális baloldal a titói kommunizmusról?

Először is, a radikális baloldal nem használja ezt a kifejezést. Nem csupán azért, mert maguk a jugoszláv kommunisták sem állították, állíthatták, hogy az ország túllepett volna a szocializmus átmeneti fázisán – ha egyáltalán megkezdődött ez a fázis –, de a „titóizmus” vagy a „titói” kifejezésektől is óvakodik, ugyanis ezek egy sze-

mélyre irányítják a figyelmet, holott a jugoszláv kísérlet strukturális tekintetben nagyban hasonlít más kelet-európai és egyéb rezsimekre (a „kádárizmust” Tamás Gáspár Miklós ugyanezért „az egyik legészembontóbb csonkamagyar ideológiai konstrukciónak” nevezi), másrészt pedig a lényeges eltérések is Jugoszlávia sajátos történelmi fejlődéséből, illetve gazdasági szerkezetéből és geopolitikai helyzetéből fakadnak. Bizonyos értelemben éppen a Titót démonként vagy afféle *bon vivant*-ként bemutató, még mindig uralkodó történetírás hosszabbítja meg a személyi kultuszt. Ez a típusú titológia, akár az évekig fontos szerepet betöltő YU-kultúripar, a kiállítótermektől az irodalmi berkekig, arra volt jó, hogy ne tegyük föl a legfontosabb kérdéseket, és ebből a perspektívából tekintve édes mindegy, hogy őszintén nosztalgikus viszonyulásról volt-e szó vagy inkább ironikusról... Mindenesetre úgy próbálnak az osztálytársadalom megszüntetésére irányuló vállalkozásról beszélni, hogy közben egy szó sem esik az osztályokról. A pszichológizáló-kulturális Jugoszlávia-képből, illetve a mindent mindennel összemosó totalitarizmus-elmélet szemüvegén keresztül történő magyarázatokból pontosan a lényeg marad ki: az a kétértelmű, ellentmondásokkal teli kollektív kísérlet, amely, legalábbis önértelmezése szerint, olyan közösségi logikát igyekezett megteremteni, amelynek különböznie kellett volna mindkét „blokktól”. És külön kellene beszélni azokról az értelmezésekről, amelyek számára kizárólag az etnikai önviktimizáció prizma áll rendelkezésre, semmi más. Ebben a tekintetben nyugodtan egymás nyakába borulhatnak a szerb nacionalisták és a vajdasági magyar nacionalisták.

A mai radikális baloldalon már tengernyi, áttekinthetetlen mennyiségű írás született Jugoszláviáról, és természetesen még az alapvető kérdéseket illetően sincs egyetértés. Olyannyira összetett történelmi folyamatról van szó – hiszen Jugoszláviát folyamatként, nem-lineáris létrejövésésként kell elgondolni –, hogy az a benyomásom, le kell mondanunk előzetes elméleti sémáink ösztönös használatáról: „államszocializmus”, „állam-

kapitalizmus”, „a jóléti állam és a fogyasztói társadalom jugoszláv változata”... – az ehhez hasonló szavak önmagukban elégtelenek ahhoz, hogy átfogjuk a történelmi dinamika alakváltozásait, hiszen Jugoszlávia például folytonos ingadozást jelentett az állami tervgazdaság és a piaci dereguláció kö-

zött. Feltétlenül el kell kerülnünk, hogy visszatekintő távlatunk okán teleologikus nézőpontból tekinssünk a történésekre, mintha csak idő kérdése lett volna, hogy a tagköztársaságok mikor lépnek végképp az eredendő emberi természetünket kifejező neoliberais kapitalizmus útjára. Hát nem. Sokkal inkább egy bizonytalan kimenetelű, több léptékű tranzícióról volt szó. Oda kell figyelniünk a kizsákmányolt és elnyomott szubjektivitás ellenállására, úgy, ahogyan arra az *operaismo*, a kortárs politikai marxizmus, illetve az *Open Marxism* tanít bennünket, és máris más kép bontakozik ki előttünk: a térség sokmillió proletariátusa nem a pártbürokrácia és a technokraták-menedzserek között hánykoló-

dó passzív tömeg volt, hanem tevékeny politikai-gazdasági alany. Egy példát említenék csupán: egyedül 1986-ban, tehát abban a periódusban, amit az uralkodó értelmezés egyoldalúan az elvakult etnicizmusok delét előkészítő időszaknak tekint, mintegy ezerhét-száz sztrájk volt. A parlament előtt ezt emelték a magasba: „LE A VÖRÖS BURZSOÁZIÁVAL”. Mindeközben az ország első független szakszervezete az egyes köztársaságok határait figyelmen kívül hagyó konföderációkat igyekezett szervezni. Aleatorikus, az erők ütközésétől függő helyzet volt ez. Az IMF '80-as évek során kifejtett nyomásgyakorlását sem a pusztán gazdasági-technikai sors részeként, hanem politikai gesztusként kell értelmeznünk. Mindent egybevetve a radikális baloldal elsősorban azt rója föl a jugoszláv szocializmusnak, hogy nem számolta fel a kapitalizmus két alapvető feszültségét: a tőke *versus* munka és a tőke *versus* tőke jelenségét. Az „önigazgatás” legjobb pillanatában sem beszélhetünk a termelés és az elosztás horizontális, alulról történő szerveződéséről, a konkrét munka továbbra is ki volt szolgáltatva az absztrakt érték termelésének (és itt végző soron nem számít, hogy állami vagy privát tőkéről volt-e szó), nem csupán a vállalatok, hanem a tagköztársaságok között is kíméletlen piaci verseny zajlott, a munkás akaratának reprezentációja a kisebb szinteken is csak felemásan valósult meg, a magasabb szinteken pedig már mindössze szimuláltak; a kizsákmányolás és a még perverzebb önkizsákmányolás a rendszer természetéből fakadtak. Jugoszlávia mindig is megannyi vágyprojekció terepét jelentette (az autentikus, megvalósult szocializmus hazáját, Kuba, vagy, mondjuk, Kína mellett), óvakodnunk kell hát a délibábok kergetésétől. Másrészt azonban nem lehet eléggé hangsúlyozni mindazt, amiben az akkori rezsím fölülmúlja a mai rendszert. Illúziók nélkül, kritikai szemmel visszatekinteni, ám egyúttal igent mondani az akkori emancipatorikus tendenciákra – így lehet talán a legrövidebben összefoglalni a rendszerellenes baloldal viszonyulását Jugoszláviához. Ennek a fényében kell néznünk azt, amikor egy itteni

fiatal előveszi Branko Horvat¹ műveit, vagy nekifog az antifasiszta örökség tanulmányozásához. Könyvnyi terjedelem se lenne per-se elég, hogy kimerítő választ adhassak a kérdéssedre.

Pragmatikus nacionalizmus és européer hazafiság

A rendszerellenes baloldal élesen bírálja a neoliberalis politikai eszmét, illetve kikezdte a 2003-ban meggyilkolt Zoran Đinđić miniszterelnök politikáját. Mi a baj a neoliberalis, ezen belül is a szerbiai neoliberalis diskurzussal?

Nos, Zoran Đinđić kiemelt helyet foglal el a „polgári”, „demokrata”/„liberalis” ideológiák között, ezért érdemes kitérni rá. Sajátos pályafutásról van szó. Đinđić ultrabaloldaliként indul, a gyakorlat dolgában anarchistaként, az elméletben radikális kommunistaként határozza meg magát – diplomamunkájának témája Karl Korsch forradalom-elmélete –, és azért kerül börtönbe Ljubljánban 1974-ben, mert az egyre szervezettebb diákmozgalom keretén belül Jugoszláviát radikális baloldali pozícióból bírálja. Benne ismerhetjük Kropotkin egyik szerb fordítóját, és közismert, hogy egykoron a német baloldali terroristacsoport, a RAF módszereivel szimpatizált (frankfurti tanulmányai során számos hívükkel megismerkedett, és később négy Belgrádban elfogott német terroristának segített ügyvédet találni). Ehhez képest a '90-es évek elején, mint a szerb napilapokban megjelent írásaiból kiderül, Nagy-Szerbia létrehozása mellett kardoskodik (mellesleg Radovan Karadžić barátjaként), és körülbelül 1994 közepéig Milošević politikájának támogatója. A „fordulat” csupán azért következik be, mert nyilvánvalóvá válik, hogy Milošević kudarcot vallott, nem bizonyult elég jó hazafinak. Đinđić nacionalizmusa miniszterelnöksége alatt azután kifejezésre is juthatott, amit megannyi törvénytelen eljárás övezett (lásd ehhez Aleksandar Molnar izgalmas tanulmányát arról, hogy a rendkívüli állapot Carl Schmitt-i elmélete miként befolyásolta

¹ Horvát közgazdász és politikus (1928–2003), a marxista humanista *Praxis* folyóirat (1964–74) külső munkatársa.

Đinđić tevékenységét). A Đinđić-kormány idején vezették be a hittant az állami iskolákban, sor került az állam deszekularizációjára, a Szerb Pravoszláv Egyház befolyása pedig még inkább megnövekedett, s ekkor kezdődött meg a csetnikmozgalom rehabilitációja. Đinđićet a halála után sikerült a „polgári Szerbia” (aminek más kicsengése van, mint a „polgári Magyarország” kifejezésnek – az antikommunizmus persze közös bennük) jelképének kikiáltani, jóllehet pályafutásának ugyancsak torzító kisminkelése árán. Nehéz egyetérteni azzal a tipikusan „másodikszerbiás”² lamentációval, hogy „a Đinđić-éra véget ért”. Hát nem. Az européer mázzal bekent pragmatikus nacionalizmus él és virul, sőt mára egyeduralmodó lett. Đinđić az ideológiában a *master signifier*³ szerepét tölti be, amelynek működési feltétele, hogy minél üresebb legyen – senki sem tudná megmondani, pontosan milyen érdemei voltak, mégis állandó hivatkozási alap.

Đinđić személyének kultuszánál persze sokkal fontosabb mindaz, ami a 2000-es évek elején elkezdődött. Bármit gondoljunk is a Milošević-korszakról, a társadalom szerkezetét tekintve mégis a „tranzíció” részleges késleltetését jelentette, a deregulált piaci kapitalizmusnak csak a felemás bevezetését (ez a folyamat persze már jóval korábban megindult). A katasztrófa igazán csak a Đinđić-kormányval kezdődött el. Az elmúlt évtizedben az elképesztő méreteket öltő privatizáció során mintegy háromezer vállalat került a helyi lumpenburzsoázia és a transznacionális tőke kezébe, a politikai elit és az állami bürokrácia hathatós támogatásával. Már szinte nincs mit eladni. A pénzügyi piac háromnegyede a külföldi bankok irányítása alatt áll. A régióban itt a legkisebbek a gazdagokra kirótt adók, már ha egyáltalán itt adóznak... Másfelől a munkanélküliség 20–25 százalék körül mozog, az amúgy is rendkívül fragmentált szakszervezeti mozgalom elnyomása pedig erőteljesebb, mint valaha

(most éppen a sztrájkjog megnyirbálása van terítéken). A dezindusztrializáció többé-kevésbé lezárult folyamata pedig Szerbiát végképp jelentéktelen perifériává tette. Az állam egészen elképesztő mértékben a piaci dereguláció mintadiákjává vált: például „időnap előtt” csökkentette radikálisan a vámtarifákat, és egyedülálló módon már az Európai Unióba való belépést megelőzően teljesen szabaddá tette a külföldiek számára a földvásárlást. Az osztársadalmi katasztrófa utolsó fejezete föltehetően most kezdődik majd, a még megmaradt közjavak áruvá válásával, hogy beteljesedjen az elsődleges tőkefelhalmozás folyamata; ennek előszele már érezhető. Mindközben a szerbiai liberálisok továbbra is az „elmaradott”, „balkáni”, „kollektivista” népet ostorozzák, és legföljebb a korrupció ellen kelnek ki.

De a neoliberais diskurzusról kérdeztél... Jobban szeretek ideológiáról beszélni, azonban talán a „diskurzus” kifejezéssel is érdemes eljátszani. Émile Benveniste úgy fogalmazott, hogy a diskurzus az, amit csak a beszéd alanyának és az alany térbeli-időbeli helyzetének ismeretében lehet értelmezni, hiszen ilyeneket mond: „itt”, „jövőre”, „ti”... A neoliberalizmus ugyan egyfelől a tőke bizonyos strukturális, elvont, személytelen dinamikáját jelenti, másfelől azonban diskurzusként is működik, és mindenekelőtt a politikai elit, illetve a *mainstream* közgazdászok szájából hallhatjuk. Noha a beszédmód tekintetében bizonyos változásokra sor került a válság óta, sajátos módon számos neoliberais politikát folytató kormány hevesen bírálja a neoliberais politikát, azaz önmagát. Lényeges azonban különbséget tenni a neoliberalizmus mint gazdasági eszme és a tényleges megvalósulása között. Egy dolog, mondjuk, a Hayek körül összegyűlt Mont Pelerin Társaság szabadpiaci utópiája (visszatekintve már jól látjuk, mi volt a neoliberais agytrösztök állami támogatásának, illetve a neoliberais gazdaságtan uralkodóvá tételének szerepe az amerikai egyetemeken) – és más a neoliberais gyakorlat. A szabadpiac utópiája, mint minden rossz értelemben vett utópia, csak torz változatában valósulhat meg, hiszen a kapi-

2 *Drugosrbijanski* – a „második/másik Szerbia” kifejezés 1992-ben vált általánosan elfogadottá, amikor az ellenzéki liberális értelmiségiekből álló Belgrádi Kör kiadta a *Druga Srbija* című kötetet. Elsősorban a szerb nacionalizmussal szembenálló polgárookra utal.

3 Franciául *le signifiant maître*; „mesterjelölő”.

talizmus hiperpiaci változata természetesen csak erőteljes állami, illetve szupranacionális beavatkozással tartható fenn. A neoliberális állam például kerül-fordul a pénzügyi szektor megmentésére vállalkozik, a közjavakat közönséges árukká változtatja, kegyetlen megszorításokat vezet be... Mindeközben a jog és az erőszakmonopólium eszközeivel elfojtja az ellenállást, a szakszervezetek jogainak eltüntetése és a rendőrségi beavatkozások kéz a kézben járnak. Az állam újraelosztó, egyenlősítő „bal kezének” növekvő eljelentéktelenedése – azaz a jóléti állam, illetve kelet-európai változatának eltűnése – egyúttal az állam fegyelmező és büntető infrastruktúrájának, „jobb kezének” kiterjesztését jelenti. Ide is érvényes az a meglátás, miszerint a magántulajdon abszolutizálása éppen a maximális államot feltételezi. Ami a tőkeáramlás számára kedvező dereguláció, az a nép számára túlfeszített szabályozás és elnyomás. Teszem azt, a Trojka⁴ és a görög kormány násza igen távol áll a koercív társadalmi viszonyok eltűnésének víziójától. Azért nem árt megjegyezni, hogy nem vagyok a jóléti állam visszaállításának a híve sem.

Diáklázadás Buenos Airestől Belgrádon át Budapestig

Milyen okból vált a szerbiai diákmozgalom egyre radikálisabbá?

A szerbiai diákmozgalom, amióta csak létezik, radikális. Az elmúlt évek eseményei kísértetiesen emlékeztetnek a harmincas évekre: hasonlóak a követelések (egyetemi autonómia, „progresszív tandíj”), az ellenfelek (a kormány, az egyetem vezetősége, az egyetem által felbérelt rendőrség/testőrség, a fasiszták), a módszerek (sztrájk, egyetemfoglalás barikádokkal)... És a ma is mindenekelőtt radikális baloldaliakból álló diákmozgalom éppen olyan láncreakcióként vonul végig a délszláv térségben, mint akkoriban. Például 1936-ban a belgrádiakat követően a ljubljana-i és a zágrábi diákok is sztrájkba fogtak. Ezeknek a diákoknak egy része a térség első

koncentrációs táborába került. Aztán ott van a valójában évekig elhúzódó belgrádi – pontosabban összjugoszláv – ’68, amely során megalakult a *Crveni Univerzitet „Karl Marks”* („Karl Marx” Vörös Egyetem), a diákok a vörös burzsoázia eltávolítását és a valódi szocializmust követelték... Kevésbé ismert, de a ’96/97-es diáktüntetések – amelyek mellett egy valamivel szerényebb „polgári demonstrációsorozat” is zajlott – jelentették a legfontosabb Milošević-ellenes lázadást, ez átfogóbb és katartikusabb volt a 2000-es eseményeknél... De térjünk vissza a mába. Amióta 2005/06-ban Szerbiában – is – bevezették az ún. bolognai rendszert, az ellenállás különböző formákban nyilvánult meg: egyetemfoglalások, tüntetések, fórumok... A horvátországi diákmozgalmat világszerte az újszerű ellenállási formák kiötlőjeként ismerik, holott – amellet, hogy ezek az alakzatok korántsem újkeletűek, pláne nem az *Occupy* mozgalom vagy az *Indignados*⁵ invenciói – az ottaniak számára a legnagyobb ösztönzés a belgrádi mozgalom volt. A belgrádiak kezdeti mérsékelt követelése mellett – amelyek eleinte a tandíjra, majd a pontrendszerre vonatkoztak – mára odakerült a mindenki számára ingyenes oktatásért folytatott küzdelem is. Ez a radikalizálódás, azt hiszem, több okból ered: nyilvánvalóvá vált, hogy a diákparlament mit sem ér (az egyes pártok ifjúsági tagozataiból kikerült képviselőit az egyetemi vezetőség, illetve a kormány emberei úgyis leszavazzák), immár minden generáció a nyilvánvalóan rémes bolognai rendszerben tanul, a gazdasági válság pedig tovább mélyítette a társadalmi feszültségeket... Nem utolsósorban megerősödött a fiatal rendszerellenes baloldal, amely levonta a végső következtetéseket.

A magyarországi diáktüntetések alkalmával két beszélgetést is vezetél – egyet Pécsen, egyet pedig Pesten –, amelyeken a horvátországi és a szerbiai egyetemfoglalókkal a hazájukat érintő oktatási problémákról szóltatok. Milyennek tűnt

⁴ Az Európai Bizottság, a Nemzetközi Valutaalap és az Európai Központi Bank hármasa.

⁵ Jelentése: „földrementek”. A spanyol diáktiltakozók elnevezése, akik 2011-ben hetekre lebénították a madridi *Puerta del Sol*. Az előtte említett *Occupy* („foglald el”) mozgalom közel fél évvel később, New Yorkból indult útjára.

a számodra a magyarországi diákmozgalom, a Hallgatói Hálózat munkája?

Soha nem volt még ilyen jó érzés Magyarországon lenni, azt hiszem, ez az egyik legfontosabb társadalmi esemény a rendszer-váltás óta. Annak pedig külön örülök, hogy éppen a pécsi diákfórum keretein belül beszélhettem először a magyarországi nyilvánosságban, fiumei, zágrábi és belgrádi barátaim oldalán. A Hallgatói Hálózat szervezőképessége és ereje bámulatos. Úgy vélem, hogy a fórum – mint a közvetlen demokrácia, a radikális egalitarizmus alakzata – a diákmozgalom legfontosabb eleme, akárcsak a közjavakat valóban autonóm módon kezelő egyetemfoglalás, még ha ez utóbbi felmás módon került is alkalmazásra. A követelések közül pedig a szociálisan hátrányos helyzetűekre vonatkozó volt a legjelentősebb. Ugyanakkor az volt a benyomásom, hogy a társadalom jelenlegi állása miatt – ha szabad így fogalmaznom – a mozgalom „transzcendentális illúziókat” táplált a kormány abszolút felelősségét illetően. Amióta a kapitalizmus neoliberais szakasza kezdetét vette, a közoktatás leépítése is ütemesen zajlik. A New York-i fiskális válságra adott reakció – ami a teoretikusok szerint később a neoliberais gyakorlat általános mintájául szolgált – egyik eleme a tandíj bevezetése volt a CUNY⁶ szakjain, Margaret Thatcher pedig Nagy-Britanniában (miután nem sikerült elfogadtatnia a nyilvánossággal a tandíjat, ezt csak a *labouristák* vezették be 2003-ban) bizonytalanná tette az egyetemi oktatásban dolgozók helyzetét, létrehozta a rövid időre szóló szerződések rendszerét, s ezzel megteremtette a kiszolgáltatott prekariátust. Ez csupán két példa, mindenesetre látható, hogy a közoktatás megszorításának strukturális, rendszerszintű okai vannak. Nem véletlen tehát, hogy az elmúlt évtizedben a földkerekség valamennyi pontján zajlott a harc, Buenos Aiestől Moszkváig, Kanadától Malajziáig. „*De te fabula narratur*”, azaz „rólad szól a történet” – ezt mondtuk a magyarországi diákoknak, azt sugallván, hogy egy

globális folyamat, és nem pusztán lokális érdekeltségű vállalkozás részei. Sokak szerint a diákok túl radikálisak, én viszont ezzel szemben egyedül azt rónám föl nekik, hogy nem eléggé azok. Remélem, a diákmozgalom követelése az évek során még átfogóbbakká válnak, elvégre Szerbiában sem a mindenki számára ingyenes felsőoktatás követelésével kezdtük 2006-ban.

Lóvá tett Stendhal

Az elmúlt évben, a kishegyesi Dombos Fest táborában Tamás Gáspár Miklóssal beszélgettél, az utolsó neki szegezett kérdésed pedig úgy hangzott, hogy milyen olvasnivalót ajánlana egy olyan fiatalnak, aki most ismerkedik a rendszerkritikai baloldallal? TGM humoros választ adott: Stendhal három nagyregényéhez utasítaná az olvasót... Kíváncsi volnék, te melyik olvasmányokban látod a radikális baloldalhoz vezető utat?

Én viszont rajtad bosszulom meg, hogy lóvá tettek Stendhallal, először a kérdésed mellé válaszolok majd. Mint ismeretes, az olvasás története (no meg az írásé, ebben Leo Strauss mindörökre a mesterünk marad) összefonódik a társadalmi emancipációk történetével, olyan alakok tartoznak ide, mint az Isten igéjével végre bensőséges kapcsolatba kerülő paraszt, az olvasó nő vagy a feketék analfabetizmusa ellen küzdő abolicionista. A klasszikus munkásmozgalom története is tele van olyan jelenségekkel, mint a tiltott olvasmányok terjesztése, a cenzorokkal vívott küzdelem, a fölvilágosító szövegek közösségi olvasása vagy az elszánt önképzés... A *bibliothèque populaire*, a *bibliothèque démocratique* pedig alkalmat szolgáltatott a felforgató eszmék megismerésére. Az olvasás a privilegizált rétegek kiváltsága maradt volna, ha a kellő szabadidővel, lámpafénnyel, magánélettel, könyvre elegendő pénzzel és erővel nem rendelkezők annyiban hagyják a dolgot. Kubában – azután pedig az Egyesült Államokban – a tizenkilencedik században közösségi fölolvásokat, hivatalos lektorokat alkalmaztak a gyári munkások mellett, a kormány azonban hamar megneszelte e tevékenység felforgató po-

⁶ The City University of New York.

tenciáljait, és betiltotta: erre a munkások titkos fölolvasásokat kezdtek szervezni. Eric Hobsbawm egy helyütt azt sugallja, hogy a radikális mozgalmak terjedése Európában leginkább a *Kommunista kiáltvány* vagy *A tőke* terjesztésének számadataival mérhető fel a legkönnyebben. Frans Masereel *Olvasó munkását*, amelyen egy izomkolosszus az olvasmányába mered, ezen háttér ismeretében kell látni. Erről eszembe jut egy fénykép is, amin munkások láthatóak, amint az 1948. június elsején megrendezett Könyvnapon olvasnak (egyikük Kossa István *A Dunától a Donig* című könyvét bújja), munkaruháiban, sapkában, a szájuk sarkában cigarettával. Amikor ma közlik le, mindig kihangsúlyozzák – mintha nem lenne eléggé világos –: „beállított fénykép”. A pusztá leleplezésnél sokkal izgalmasabb Žižek hegelianus értelmezését kihasználni, amely szerint a sztálinizmusban rendkívül fontos, hogy „a látzat maga a lényeg”. Értsd: ez a rendszer tényleg demonstrálni akarta, hogy a munkások olvashatnak és olvasnak, legalább a szimuláció szintjén ragaszkodott a felvilágosodás, az osztálytársadalmi emancipáció örökségéhez. Tagadhatatlanul többértelmű folyamatokról van szó. A XIX. században az olvasás alanyává vált munkás nem feltétlenül fölforgató és lázadó. A közkönyvtárak, ahogyan a gyári iskolák is, a ravasz kontroll eszközei voltak, hiszen gondosan megválogatott, a figyelmet a politikai kérdésekről elterelő olvasmányokat adtak a feltörekvő olvasók kezébe. De az egykori szakszervezeti könyvtárak adataiból is kiderül, hogy a német szociáldemokrácia pedagógiai optimizmusa túlzó volt, hisz a tagok leginkább a szórakoztató irodalom remekeit kölcsönözték ki... Rancière, aki az archívumokban elmélyülten vizsgálta a munkásmozgalmakkal kapcsolatos dokumentumokat, úgy találta, hogy a dolgozók jelentős része nem az önálló munkáskultúra kialakításán törte a fejét, hanem inkább a középosztály szokásait, ízlését, érzésvilágát igyekezett mímelni, s, teszem azt, a költeményeit is ennek majmolásával alkotta meg; igaz, így leépítette a kulturális egyenlőtlenségeket. Egyszer majd át

kéne gondolni, hogy a virtuális tér, ez a sok tekintetben ultrademokratikus intézmény, mindenki számára nyitva álló megosztathóságával, az ingyenes könyvrengeteggel, a társadalomkritikai blogokkal, a kommentháborúkkal és a mémgyárakkal, miként hat ki az olvasás szerepére a radikális ellenkultúrában.

S most térnék a kérdésre, azaz a saját egykori kérdésemre. Ez azt föltételezi, hogy a radikális baloldalhoz az olvasmányokon keresztül juthatunk el. Van egy kép, Kaján Tiboré, az *Utam Marxhoz*, amelyen Lukács menetel egy hatalmas könyvhalmazon keresztül, afféle történelemmetafizikai szükségyszerűséggel, a csúcson lévő Marx irányába. Ez az ábrázolás tán a *Bildungsbürger*⁷ fejlődését sem írja le egészen megfelelő módon, hát még másokét. Noha a fordulatok, a damaszkuszi utak, az interpellációk történeteiben az olvasmányélmények kétségtelenül fontos szerepet játszhatnak (gimnazistaként én a *Gazdasági-filozófiai kéziratokat* olvastam állandóan, meg éppen Lukácsot, meg Antonio Gramscit, előtte pedig a történelmet fölszabadító, egyenlőségre törekvő harcok soraként bemutató könyveket), de végső soron mégsem ez a leginkább meghatározó. Hanem a közösségi kohézió, bizonyos konkrét küzdelmek, a szolidaritás élményei – a „*van, tehát lehetséges*” tapasztalata, korábban képtelennek tűnő, elképzelhetetlen formák megvalósulása. A képtelnyekre pedig igazi választ csak a valóság adhat – ez egy kifejezetten kellemes arcucslapás. A valóban a „közös” gyakorlatán nyugvó közösségekben, amelyekről a folyóiratunk harmadik számának előszava részletesen szól, az egyenlőség nem egy majdan elrendő állapot, hanem kiindulópont, axióma – itt és most. Az ilyen közösség vonzereje a benne rejlő utópikus többletből fakad, hiszen megelőlegezi a jövő tényeit. És nem is kell annyira keresni, voltaképpen mindig itt van karnyújtásnyira, lehetőségként, „*mint a mag a hó alatt*”, mondja Colin Ward. Az olvasmányok csak ennek keretén belül nyerhetik el értelmüket.

7 Művelt polgár, nagypolgár (német).